

Värvingupartiklite kujunemisloost: saksakeelsete partiklite *doch*, *wohl* ning *ja* eestikeelsed vasted

JANIK A KÄRK

Tallinna Ülikool

Ülevaade. Uurimus keskendub värvingupartiklite ajaloolis-võrdlevale analüüsile. Otsitakse vastust küsimusele, kas värvingupartiklid on eesti keeles oma ilming või arenenud saksa keele mõjul, kus need on kujunenud adverbidest leksikaalse tähenduse pleekumise ja uue tähendusvarjundi lisandumise teel. Artiklis vaadeldakse eestikeelsete partiklite kujunemist saksa keele taustal. Uuritav ajavahemik hõlmab sada aastat (1632–1732), tekstidena kasutatakse saksa pastorige kirja pandud käsiraamatuid, dialooge ja kiriklikke tekste, mis on kättesaadavad nii eesti kui ka saksa keeles. Saksakeelsete partiklite *doch*, *wohl*, *ja* ning nende eestikeelsete vastete võrdlemisel selgub, et tegemist on pigem kasutusmalli kopeerimisega kui otsese laenamisega.

Võtmesõnad: saksa keele mõju eesti keelele; laensõnad; värvingupartiklid; eesti keel; saksa keel

1. Sissejuhatuseks

Artiklis vaadeldakse saksa ja eesti keele värvingupartikleid diakroonilisest vaatenurgast. Otsitakse vastust küsimustele, kas saksakeelsed värvingupartiklid omavad vanemas eesti (kirja)keeles vasteid, kas partiklid on oma keele ilming või on saksa keele mõju partiklite kasutamise leksikaalsetele ja semantilistele aspektidele. Kahjuks ei ole artikli autorile

teada uurimusi partiklite laenamisvõimaluste kohta teistes keeltes – vaid tšehhi keele kohta on oletatud, et kindlasti on saksa mõju olemas, aga kuna värvingupartikleid on tšehhi keeles palju ja neid ei saa üks-üheselt üle võtta, siis on ilmselt tegu oma, st tšehhi keele partiklitega (vrd Karsten 2007).

Saksa keeles on värvingupartiklid kujunenud aja jooksul (peamiselt) adverbidest erifunktsiooni lisandumise teel. Põhiküsimus on, kas saksa- ja eestikeelseid paralleeltekste võrreldes võib midagi väita ka eesti keele värvingupartiklite kujunemise kohta: milliseid värvingupartikleid leidub saksa pastorite 17. ja 18. sajandil tekstides, millistes funktsioonides uuritavad sõnad esinevad ja kas on võimalik selgitada, kas partiklite kandumine saksa keelest eesti keelde, on olnud nende kahe keele paralleelse kasutamise vältel produktiivne ning millal ja mis tingimustes võis partiklite laenamine toimuda.

Uurimus keskendub peamiselt eesti kirjakeele kujunemise esimesele perioodile, mil saksa keel oli dominantne ja eesti keele prestiiž madal. Saksa keeles domineeris ülemsaksa keel, kuigi argikeelena oli veel kasutusel ka alamsaksa keel. Alates 18. sajandi algusest eristatakse eestlaste ja sakslaste eesti keelt (vrd Hennoste 1997). Uurimuse aluseks olevad tekstid on kirja pannud sakslased, sooviga hõlbustada saksa pastorite tööd ristiusu kinnistamisel eesti rahva hulgas. Põhieesmärk oli eestlaste mõjutamine. Kuna kõnealused värvingupartiklid väljendavad lauses kõneleja suhtumist, võivad partiklid olla üks mõjutamisvahendeid. Nii näiteks mõjub värvingupartiklit *ju* sisaldav etteheide intensiivsemana kui ilma partiklita (1).

- (1) *Ma ju* käskisin tähelepanelikult kuulata! ~ *Ma* käskisin tähelepanelikult kuulata!

Seega võivad saksa pastorite kirja pandud tekstid olla tänuväärne allikas lause pragmaatilist funktsiooni kandvate (värvingu)partiklite uurimisel.

Partikleid leiab ka vanimates kirjalikes eestikeelsetes allikates, kuid sel juhul on tegemist pigem üksiksõnadega, heal juhul lausekatketega, mis ei paku piisavat alust partiklite analüüsiks. Tartu Ülikooli vana kirja-

keele korpuse vanimate tekstide (13.–16. sajand) märksõnade sagedusloendi analüüs andis tulemuseks neli partiklit: *ei* (3 esinemisjuhtu), *küll* (2), *koguni* (1) ja *päinis* (1). Georg Mülleri jutlustes (1600–1608) esineb partikleid arvukamalt: *ka* (1101), *mitte* (1008), *päinis* (201), *äranis* (173), *tõesti* (172), *veel* (158), *küll* (117), *ju* (87), *doch* (44), *kummatigi* (36), *vägasti* (30), *pealegi* (12), *ei* (9, peamiselt *ei siis...*), *väga* (9), *aga* (8), *paraku* (8), *nämlich* (1). Ka Turu käsikiri 17. saj I poolest sisaldab partikleid *küll* (2), *siiski* (2) ja Rossihniuse kirikuraamatust võib leida partiklid *mitte* (642), *töelikult* (63), *küll* (53), *doch* (21), *kummatigi* (14), *muidu* (10), *ju* (2), *las* (2) ja *äranis* (1). Siinkohal vajab täpsustamist, et eespool toodud loetelus on nimetatud kõik sagedusloendis esinevad modaalses tähenduses kasutatud sõnad, eristamata nende seas värvingupartikleid kitsamas tähenduses. Ka sõnade kirjaviis võib varieeruda.

Käesolevas artiklis keskendutakse kolmele enamlevinud saksakeelsele partiklile *doch*, *ja*, *wohl* ning nende eestikeelsetele vastetele.

2. Ülevaade materjalist

Partiklite *doch*, *wohl* ning *ja* kasutamist on analüüsitud järgmistest tekstidest koosneva korpuse alusel:

- 1) Heinrich Stahl “Hand- und Haußbuch” (HH) I ja II 1632–1637; osad III ja IV 1638;
- 2) Heinrich Stahl “Leyen Spiegel” (LS) 1641–1649;
- 3) Christoph Blume “Das Kleine Corpus Doctrinae” 1662, “Geistliche Wochen-Arbeit” 1666, “Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude” 1667 (Bl);
- 4) Anton Thor Helle “Anweisung zur Ehstnischen Sprache” 10 dialoogi 1732 (AzES).¹

Heinrich Stahli “Hand- und Haußbuch” on paralleelselt saksa ja eesti keeles kirjutatud käsiraamat, mis ühendab endas misjonikirjanduse eri

¹ Tekstid on võetud Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest, vt <http://www.murre.ut.ee/vakkur/korpused.htm> (14.07.2012).

tahke: kirjaoskamatule talurahvale mõeldud lihtsa katekismuse, käsiraamatu vaimulikele ja abivahendi koduseks palvetamiseks. Otsest eeskujut, mida kopeerida, Stahlil tõenäoliselt ei olnud, kuigi Saksamaal oli ilmunud sarnaseid käsiraamatuid ohtralt (P. Lotman 2010: 115). Stahli tekstid ja grammatikaseisukohad kujutasid endast 17. saj Põhja-Eesti kirjakeele senise arengu kokkuvõtet ja edasiarendust, millega tahes-tahtmata arvestasid järgnevad kirjamehed (vrd Laanekask 2004: 21). Ühest küljest põhines Stahli keelekujunduslik tegevus humanistlikel ideedel, mis soosisid toetumist talurahvakeelele, teisalt oli tema tegevus kantud misjonilingvistikale omasest veendumusest, et rahvakeele väljendusvõimalusi võib ja peab muutma oma äranägemist järgi (vrd Laanekask 2004: 20).

Pea kümme aastat hiljem ilmunud jutlustekogu "Leyen Spiegel" koosneb Lutheri eeskujul suve- ja talveosast, adressaadiks mh teoloogia-teaduskonnad. "Tema [Stahli] jutlused mõjuvad poetiliste ja jõulistena ning ülimalt emotsionaalsetena. Siiski on eestikeelne tekstiveerg kaunis abitu ja segane, keeleliselt ebaühtlane ja kohmakas ning raskesti mõistetav" (Lotman 2010: 137).

Hageri pastori Christoph Blume vaimulike paralleeltekstide sisuks on palved, katekismuse seletused ja muud kirikuaastaks mõeldud tekstid. Võrreldes Stahliga toob Blume sisse terve hulga uuendusi: loobutud on saksapärasest eitusest, määrava artikli tõlkimisest, ei ühildata asesõnalist täiendit jm (Laanekask 2004: 24). Eeskujut on Blume võtnud varasematest kirjakeele tekstidest ja rahvakeelest, kuid ta on loonud sõnu ka analoogia põhjal (Lill 1988: 102).

Anton Thor Helle, Jüri kihelkonna pastori põhjaeestikeelne keeleõpetus "Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache" paistab silma hea eesti keele oskuse poolest ning on talupoegade sõnade järgi üles tähendatud (Helle 2006: 10 [1732]).

Eespool kirjeldatud tekstid on valitud põhimõttel, et iga tekst oleks kättesaadav nii saksa kui ka eesti keeles. Seetõttu on materjali valik tehtud mõttes ebaühtlane, kuid mitte suvaline, mis lubab teha tähelepanekuid partiklite kasutamise kohta saja aasta vältel (1632–1732), kuid ei võimalda võrrelda partiklite kasutamisega seotud pikemaajalisi muutusi.

Analüüsitud neljas tekstis oli partiklite *doch*, *wohl* ning *ja* kasutusnäiteid kokku 1114 saksa- ja eestikeelset lausepaari (vt tabel 1).

TABEL 1. Saksa- ja eestikeelsed lausepaarid partiklitega *doch*, *wohl* ning *ja*

Tekst	<i>doch</i>	<i>wohl</i>	<i>ja</i>
Stahl "Hand- und Haußbuch"	145	132	73
Stahl "Leyen Spiegel"	284	210	146
Blume	15	8	19
Helle "Anweisung..."	6	49	27

3. Partikli mõiste ja värvingupartiklid

Partikleid käsitletakse saksa keeleteaduslikus kirjanduses laiemas ja kitsamas tähenduses. Eialgu kasutati seda mõistet kõigi muutumatute sõnade tähistamiseks (DUDEN 1966: 67). Viimastel aastakümnetel on see arusaam teinud läbi olulise arengu: räägitakse partiklilisusest kui adverbi erifunktsioonist (Thurmair 1989: 8; Helbig, Buscha 1996: 495–498; Eisenberg 1985: 208), alates 20. saj lõpust muutub valdavaks seisukoht, et partiklid eristuvad adverbidest sõltumatu iseseisva sõnaliigina (DUDEN 2009: 588–599; Helbig, Buscha 2001: 419). Kõige kitsamas tähenduses on saksakeelses teaduskirjanduses terminiga *partikkel* tähistatud modaalpartikleid (sks *Modal-*, *Abtönungspartikeln*), mille eestikeelse vastena on Tiit Hennoste pakkunud mõiste *värvingupartiklid* (Hennoste 2000: 1804)².

Harald Weydt, vast kõige rohkem partikleid uurinud keeleteadlane Saksamaal, peab oluliseks järgmisi tunnuseid: partiklid on muutumatud sõnad, mis ei saa esineda iseseisva lauseliikmena; nende leksikaalne tähendus on tuhmunud; partiklid kuuluvad teatavate lauseliikmete juurde, modifitseerivad nende tähendust ja tõstavad neid esile, väljenda-

² Põhjalikum ülevaade mõiste kujunemisloost vt Kärnä 2005.

vad millegi intensiivsust ning edastavad kõneleja (kirjutaja) suhtumist (Hentschel, Weydt 1994: 246). Tavaliselt esinevad partiklid ilma rõhuta, moodustades koos täistähendusliku sõnaga, mille juurde nad kuuluvad, süntaktilise terviku.

Nii eesti- kui ka saksakeelses partikluurimise traditsioonis on välja toodud erinevaid partikliliike (värvingu-, modaal-, intensiivsus- ja kraadi- ehk fookuspartiklid), mis käituvad lauses mõneti erinevalt ning kannavad vastavale partikliliigile omast pragmaatilist funktsiooni. Teatavasti võivad mitmed sõnad esineda nii adverbina kui partiklina, samuti võib üks partikkel vastavalt funktsioonile lauses kuuluda erinevatesse partikliliikidesse. Adverbi ja partikli eristamisel on siinkohal lähtunud põhimõttest, et adverb on iseseisev lauseliige, millel on oma kindel süntaktiline funktsioon. Partikli võib lauses ära jätta, ilma et lause muutuks grammatiliselt valeks või kaoks osa semantilisest informatsioonist, nt adverb – *Siis* (ajamäärus) *läksime koos kinno*; partikkel – *Ja siis see hädaldamine!*

Kui saksakeelses teaduskirjanduses mõistetakse terminite *Modalpartikeln* ja *Abtönungspartikeln* (ka *Einstellungspartikeln*, *Satzpartikeln*) all ühte ja sama partiklirühma, siis eristab Tiit Hennoste (2002: 60–61), Auli Hakulineni muutumatute sõnade tüpoloogia ja Longmani grammatika tüpoloogia toetudes ühelt poolt värvingupartikleid kui lauset “värvivaid” ja teisalt modaalpartikleid kui kõneleja suhtumist väljendavaid partikleid, paigutades mõlemad vabalt liikuvate tekstipartiklite hulka. Vastupidiselt piiripartiklitele paiknevad vabalt liikuvad tekstipartiklid lausungite sees ja võivad seal vabamalt liikuda. Hennoste nimetab Eesti sagedasemate värvingupartiklitena *ikka*, *nüüd*, *sis*, *alles*, *küll*, *eks*, *tõesti*, *just*, *õige*, *alati*, *vaid*, *ju muidugi?*, *tegelt?*, *ütleme?*, *-gi/-ki*. Modaalpartiklid osutavad kõneleja arvamusel või käsitusele kõnealuse olukorra tõenäosuse, kindluse või vältimatuse kohta, esindades seega episteemilist modaalsust, nt *vist*, *muidugi*, *kindlasti*, *loomulikult*, *ehk*, *kuuldavasti*, *vaevalt*, *võibolla*, *küllap* jms (Hennoste 2000: 1803–1805).

Artiklis vaadeldavad värvingupartiklid on muutumatud sõnad, mis edastavad kõneleja emotsioone, suhtumist, ootusi jm ning esinevad lauses süntaktiliselt sõltumatult, st neid on võimalik lausest välja jätta, ilma et lause muutuks grammatiliselt valeks. Värvingupartiklid lisavad lausele mitmeid semantilisi ja pragmaatilisi varjundeid, tihti sõltuvalt lauseliigist. Uurimuse materjali arvestades ei ole värvingupartiklite funktsiooni eristamine vastavalt lauseliigile otstarbekas, kuna valdavalt on tegu väitlausetega.

4. Saksakeelsete partiklite *doch*, *wohl* ning *ja* eestikeelsed vasted

4.1. Partikkel *doch*

Esimesena vaadeldakse partiklit *doch*, mis on tänapäevases saksa kõnepruugis enimlevinud partikkel.

Algselt esines *doch* keskalamsaksa keeles sidesõna ja adverbina tähenduses 'dennoch' ('siiski') ja 'obwohl' ('kuigi') (Hentschel 1986: 5). Praeguseks on lisandunud mitmeid tähendusvariante, nagu kinnitus, identifitseerimine, esile tõstmine ning rõhutamine. *Doch* võib tähistada ka eitust, vastandlikkust (Ormelius-Sandblom 1997: 72) või toimida korrigeerijana (Thurmair 1989: 109). Niisiis omab partikkel *doch* nii kinnitavaid kui ka vastandavaid tähenduskomponente. Harald Weydti (1979: 397) sõnul eristub *doch* teistest partiklitest, kuna eeldab konsensusse olemasolu, st näitab, et kõnetataval on vastav informatsioon olemas. Jutta Lütten (1979: 32) lisab veel ühe olulise semantilise komponendi: nimelt esinevat *doch* enamasti lausungites, mis väljendavad isiklikku olukorda ja nimelt seotuna verbidega nagu *uskuma*, *arvama*, *leidma*, *mõtleva*, *oletama*.

Kui vanaülemsaksa keeles (600–1050) oli *doh/thoh* peamiselt kasutusel lause alguses adversatiivse ehk vastandava konjunktsiooni funktsioonis või adverbina, siis värvingupartiklina esineb *doh/thoh* ka lause keskel, eriti üleskutsetes, muutes käsu või palve tungivamaks. Keskülemsaksa keeles (1100–1350) on täheldatud värvingupartikli *doch* kasutuse

kasvu, eriti otseses kõnes. Juba 14. saj teisest poolest ei ole partikli *doch* kasutamises märkimisväärseid erinevusi praegusega võrreldes (vrd Fritz 2005: 228).

Stahli vanemates tekstides esineb peamiselt partikli *doch* kolm kasutusvarianti. Valdavalt on saksakeelne partikkel otse üle kantud eestikeelsesesse lausesse (näited 2 ja 3). Kokku 150 partikli *doch* esinemisnäites on tervelt 85 puhul tegemist sama sõna kordamisega mõlemas keeles.

- (2) *On tema doch sünnul omal ajal / öhes silmapilgmises sünno hinge ninck iho / ninck kahs se ajalicko ello / ilma sünno waiwa / murre ninck töh / emma iho siddes andnut.*

Hat er dir doch zu seiner Zeit / im augenblick dein Seel vnd Leib / vnd das Natürlich Leben / ohn all dein müh / sorg / vnd arbeit / in Mutter Leib gegeben. (HH 1637: 98)

- (3) *tema pajatap / nüdt on keick erra kaddout / kus doch se rist on ühest sündinut / kumbat sünno abbi ohtwat.*

Sie spricht: Es ist nun alls verlohren / da doch das Creutz hat new geborn / die deiner Hülff erwarten. (HH 1637: 141)

Teiseks on partikli *doch* vastena kasutatud eestikeelset adverbilaadset partiklit *sihskit* tähenduses 'ometi', 'ikkagi' (4) või 'sellest hoolimata' (5).

- (4) *Sih sahvat nemat sihskit tundma / eth sinna meije Jummal ellat weel / ninck awwitat weggiwast omma koggodusse / kumb üx peines sünno pehle lohtap.*

So werden sie erkennen doch / daß du vnser Gott lebest noch / vnd hilffst gewaltig deiner Schaar / die sich auff dich verlassen gar. (HH 1637: 143)

- (5) *Echk küil se ilm ninck keick kurratit / sesinnases paigkas / öhes hulckas seisaxit / sihskit on sünno jures röhm ninck arm / Jssand Jesu Christ / sinna woit nemmat üllewoidma /*

Wenn schon die Welt vnd Teuffel all / in diesem Thal / auff einen hauffen stünden / so ist doch bey dir Trost vnd frist / HERR Jesu Christ / du kanst sie vberwinden. (HH 1637: 120)

Õnnestus leida ka paar näidet, kus saksakeelses lauses partiklit *doch* ei kasutata, kuid paralleelses eestikeelses lauses on see olemas (6).

(6) *Se suhremb hulck sünd Jssand põlgkap / sünno sanna minxix pannep / echk meije küil tahaxime omma wehje kahs / woime meije doch neil mitte keelma / semperrast meije se pehle lohtame / eth sinna ep saht n[en]de pattude perrast O Jssand meid mitte nuchtlema.*

Der gröste hauff dich / HErr / verachtet / sich an dein Wort nicht kehret / ob wir gleich wollen mit vnser Macht / können wir jhnen nicht wehren / seind wir darumb in zuversicht / du werdest vns HERR / lassen nicht / jhrer bößheit entgelten. (HH 1637: 116)

Sihskit kasutab partikli *doch* vastena Stahl oma “Hand- und Haußbuch” veergudel 26 korda 150-st. Tundub, et Stahl on veendunud partiklikasutamise vajaduses eestikeelsetes tekstides, sest vaid 37 juhul 150-st on eestikeelses lauses partikkel *doch* tõlkimata jäänud.

Sarnaselt kasutab Stahl partikleid ka pea 10 aastat hiljem kirjutatud raamatus “Leyen Spiegel” (1641–1649). Ka siin on valdavaks saksakeelse partikli *doch* üle kandmine eestikeelsesse lausesse (vt tabel 2). Üle poolte saksakeelses tekstis esinevatest partiklitest kordub samal kujul ka eestikeelses tekstis. Märkimisväärne vähenemine (25%-lt 9%-le) on toimunud neil juhtudel, kus saksakeelne partikkel on eesti keeles jäänud üldse tõlkimata. Ilmselgelt peab Stahl partiklite kasutamist eesti keeles tähtsaks. Peamiseks uuenduseks “Leyen Spiegelis” on eestikeelse *kumbatakit* esinemine saksakeelse partikli *doch* vastena. Siinkirjutaja tõlgendaks seda tänapäevase adverbiga *kummatigi*, mis nüüdisajal väljendab 1. ‘ometi’, ‘siiski’; 2. ‘ammuks siis’, ‘saati siis’; 3. ‘lisaks kõigele’, ‘pealegi’ (EKSS).

TABEL 2. Saksakeelse partikli *doch* vasted eesti keeles (Stahl)

Tekst	<i>doch/doch</i>	<i>doch/sihskit</i>	<i>doch/–</i>	<i>–/doch</i>	<i>doch/echk küil, kumbatakit</i>
“Hand- und Haußbuch” (kokku 150)	85 (57%)	26 (17%)	37 (25%)	2 (1%)	–
“Leyen Spiegel” (kokku 310)	190 (61%)	60 (19%)	27 (9%)	3 (1%)	30 (10%)

Kuigi partikli *doch* esinemisjuhtude arv Stahli raamatutes “Hand- und Haußbuch” ning “Leyen Spiegel” teineteisest oluliselt erineb, võib siiski järeldada, et Stahl jättis eesti keeles järjest vähem saksakeelseid partikleid *doch* vasteta ning ilmselt tänu eesti keele oskuse paranemisele lisanud partiklile *sihskit* veel *kumbatakit* (7), ühel juhul ka *echk kül*, mida Stahl muidu kasutab sidesõna *obwohl*, *obgleich*, *obschon* vastena tähenduses ‘kuigi’.

- (7) *Kus se mitte sündip se sinnase ello sees / peap se **kumbatakit** wissist sündima se töise ello sees.*
*Geschicht es nicht im diesem Leben / sol es **doch** gewiß geschehen in jenem Leben.* (LS 1641: 161)

Tänapäevaste tekstide analüüs andis saksakeelse värvingupartikli *doch* vasteteks eesti keeles peamiselt *ju*, harvem *ometi* ja *siis* (vrd Kärk 2010b). Stahl ei ole nimetatud eestikeelseid partikleid kasutanud, kuigi see sisuliselt oleks võinud sobida (8).

- (8) *Sihs ütliis se Jnnimenne : Se on [ju] luh / münno Luhst / ninck Leeha / münno Lehast / temma sahþ meehe Naine Kutzotut sama / semperrast eth temma sest meehest on wottut.*
*Da sprach der Mensch / das ist **doch** Bein von meinen Beinen / vnd Fleisch / von meinem Fleisch / man wird sie Maninne heissen / darumb / das sie von dem Manne genommen ist.* (HH 1632: 32)

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et eestikeelsete partiklite kasutamises on Stahl ebajärjekindel, mis kahtlemata viitab tema puudulikule keeleoskusele. Siiski on Stahl olnud veendunud partiklite tõlkimise vajadusest, millest annab tunnistust kasvav eestikeelsete partiklite variatiivsus.

Põhja-Eesti Hageri pastori Blume teostes leidub võrreldes Stahli kirjapanduga hulk uuendusi, kuid need ei puuduta partikli *doch* kasutamist, mis on samalaadne Stahli tekstidest leituga. Kokku on 14 lausepaari, partiklit *doch* on eestikeelses lauses kasutatud 11 korral (9), ühel juhul esineb *sihskit* (10) ja kahel juhul *kummatik* (11).

- (9) On **doch** Jnnimenne otze kud mittakit / temma Aik lehp möda kud üx Warri.
Js[t] doch der Mensch gleich wi nichts / seine Zeit f[ä]ret [da]hin wi ein Schatte. (Bl 1662: 145)
- (10) **Sihskit** tahan Minna hendes Hallestama Juda Koddo pehl nink tahan nemmat awwitama Jssanda nende Jummal lebbi / Minna ep tahan nemmat aggas mitte awwitama / Ambo / Möhka / Södda / Hobbose echk Rütlide lebbi.
Doch wil Jch mich erbarmen über das Haus Juda und wil inen helfen / durch den HErrn iren GOtt / Jch wil inen aber nicht helfen durch Bogen / Schwerd / Streit / Ros oder Reuter. (Bl 1662: 137)
- (11) Kus nemmat **kummatik** Usko seest tullewat nink Öikedusse Wiljat ommat.
Da si doch aus den Glauben hehr kommen und der Gerechtigkeit Früchte sind. (Bl 1662: 119)

Erinevused võrreldes Stahli ja Blumega ilmnesid aga Helle sada aastat hilisemas tekstis. Pietistlikest taotlustest (rahvakeelsus, ühtsus ja selgus) kantud Helle kasutab oma paralleeltekstis “Anweisung zur Ehstnischen Sprache” ainult eesti keelest pärit partikleid. Saksakeelse partikli *doch* vastena esineb imestust intensiivistav *ommeti* (12) ja juba eespoolt tuttav, kirjapildis saksa mõju minetanud *siiski* (13).

- (12) Nenda Jummal parrago se tö hukka lääb, mis sa nüüd moisa wiid, ja misga sa ennast ja omma perre kattad? agga kust se **ommeti** tulleb, et nemmad nenda hukka läinud?
GOtt erbarme sichts! so geht die Arbeit zu nichte! was wilt du nun nach dem Hofe bringen, und womit wirst du dich un dein Gesinde kleiden? Aber woher komt es doch, daß es so zu nichte gangen? (AzES 1732: 388)
- (13) Kuida siis? näikse silmaga, kuidas noremad surrotakse takka toito otsima, ja ei lähhä **siiski** kaugele, ja on saggedad käima, kui wihma ook tulleb; kui ook lähhäb ülle, pärris-maia mehhed lähhäwad kaugele, tullewad surema koormaga.
Wie anders? Man siehts mit Augen, wie die Jungen werden nachgetrieben nach der Nahrung auszugehen, welche doch nicht weit gehen,

gehen aber eilig wenn ein Regenschauer kommt: ist der Schauer vorüber, so gehen die rechte Bienen weit, und kommen mit grösserer Ladung zurück. (AzES 1732: 403)

Tähelepanuväärne on see, et Helle ei kasuta enam eestikeelses tekstis saksa partiklit *doch*, nagu seda tegid Stahl ja Blume sada aastat varem, vaid on sellele leidnud eestikeelsed vasted, mis väljendavad samasugust pragmaatilist funktsiooni. Neljal juhul on saksakeelne partikkel *doch* jäänud vasteta (vt tabel 3).

TABEL 3. Saksakeelse partikli *doch* vasted eesti keeles
(Blume ja Helle tekstide võrdlus)

Tekst	<i>doch/ doch</i>	<i>doch/ sihskit</i>	<i>doch/ kummatik</i>	<i>doch/ ommeti</i>	<i>doch/-</i>
Blume (kokku 15)	12	1	2	–	–
Helle (kokku 6)	–	(<i>siiski</i>) 1	–	1	4

Ilmselt on saksakeelne värvingupartikkel *doch* olnud osa kiriku-, mitte rahvapärasest eesti keelest. Vaatamata ohtrale kasutamisele (Mülleri, Rossihniuse, Stahli ja Blume kirjavaras) ei ole *doch* muutunud laensõnaks. Ilmselt on eesti keele oma sõnavara pakkunud piisavalt võimalusi saksapärase partikli asendamiseks. Sarnasele tõdemusele jõuab ka Külli Habicht, kes on analüüsinud Stahli episteemilisi ja emfaatilisi modaaladverbe (Habicht 2009). Oletada võib, et saksakeelse partikli *doch* kasutamise rohkus ärgitas tolle aja kirjamehi ka eestikeelseid partikleid rohkem kasutama. Ühele partikli *doch* olulisele tähendusvarjundile, nimelt 'ühine teadmine' ei ole Stahl, Blume ega Helle osanud vastet eesti keeles leida, kuigi partikkel *jo* oli neile kõigile ilmselt tuttav.

Siiski ei ole sama tendents täheldatav teiste partiklite juures. Võtkem vaatluse alla saksakeelse partikli *wohl*.

4.2. Partikkel *wohl*

Etümoloogiliselt pärineb alamsaksa *wol[e]* indogermaani tüvisõnast *wollen* ('tahtma') ja tähendab 'nii nagu soovitud', esinedes alates 15. saj ka nimisõnana *Wohl* ('heaolu') (DUDEN Herkunftswörterbuch 1989: 818). Värvingupartikkel *wohl* edastab teavet selle kohta, et kõneleja peab lausungit tõenäoliseks.

Partikli *wohl* eestikeelsete vastete analüüsimisel Stahli tekstides joonistub välja selge muster: adverbi funktsioonis esineb *wohl* saksa keeles tähenduses 'hästi'; eesti keeles on kasutatud adverbi *wohl* vastetena *hehste* (*heste*) (14) või *öigkest* (15).

- (14) *Sinna peat omma Jssa / ninck emma auwustama / eth sünnul **hehste** keip / ninck sinna kouwe ellat mah pehl.
Du solt deinen Vater vnd Mutter Ehren / das diers **wol** gehe / vnd du lange lebest auff Erden. (HH 1632: 2)*

- (15) *Oppe meid se Jssa **öigkest** tundma / ninck kahs Jesum Christum temma poja / eth meije sest usckust sahme töiet / sünd mollembade waimo öigkest moistada.
Lehr vns den Vater kennen **wol** / darzu JEsu Christ seinen Sohn / das wir deß glaubës werden voll / dich beyder Geist recht zu verstahn. (HH 1637: 47)*

Kui välja jätta umbes kolmandik nii adverbiaalses tähenduses kui ka värvingupartikli funktsioonis kasutatud sõna *wohl* näidetest, mis eestikeelset vastet ei oma (16), siis on Stahl adverbi *wohl* tõlkimisel kasutanud järjekindlalt adverbi *hehste* (mõnel üksikul juhul ka *önis/öigkest*) ja partikli *wohl* puhul partiklit *kül* (17). Sarnaselt ka "Leyen Spiegelis" (vt tabel 4).

- (16) *Jssand wotta münd omma hohle sisse / ninck kehna münnust erra / lebbi sünno Jummalicko auwo / münno hedda ninck risti / Jssand sinna moistat / mea se on.
HErr laß mich dir befohlen seyn / vnd wend von mir / durch dein Göttliche Zier / das Creutze mein / HERR du weist **wol** / was es mag seyn. (HH 1637: 114)*

- (17) *Jummala Rickus tullep küil ilma meddi palwetta / issi hendessest: Agkas meije pallume sesinnase palwe sees / eth temma kahs meite jure tulckut. GOTTes Reich kompt wol ohn vnser Gebet von jhm selbst: Aber wir bitten in diesem Gebet / das es auch zu uns komme.* (HH 1632: 17)

TABEL 4. *Saksakeelse partikli wohl vasted eesti keeles (Stahl)*

Tekst	wol/ hehste (heh)	wol/ öigkest	wol/önis	wol/kühl (küil)	wol/-
“Hand- und Haußbuch” (kokku 132)	52 (39%)	4 (3%)	5 (4%)	31 (23%)	40 (30%)
“Leyen Spiegel” (kokku 210)	102 (49%)	(ka magkus, kaunist) 3 (3%)	(ka onnis, önnis, önsat) 15 (7%)	49 (23%)	41 (40%)

Körvalmärkusena huvitav näide, mille põhjal võib aimu saada vastavuse *wohl – hea küil* tekkelugu (18):

- (18) *Nemmat pajatasit temma wasto : Ja / küil.*
Sie sprachen zu jhm / Ja wol. (HH 1638: 194)

Ka Blume on läbivalt tõlkinud adverbi *wohl* eestikeelse adverbiga *hehsti* (19) ja partiklit *wohl* eestikeelse partikliga *küil* (20).

- (19) *Meile on üx kindel Propheti Sanna nink teije teete hehsti / et teije sedda tehale pannete / kud öhe Kühnla kumb paistap öhes pimmedas Paikas kunni Pehw koitap nink homikko Techt tousep teije Süddamede sees.*
Wir haben ein festes prophetisches Wort und ihr tuht wohl / das ihr darauf achtet / als auf ein Liecht das da scheint in einen tunkkeln Ohrt biß der Tag anbrech[e] und der Morgen-Stern aufgehe in euren Hertzen.
(Bl 1662: 21)
- (20) *Kus doch CHristus üttelep : se on minno Jho nink Werre / Kahs temma MeeleWald nink Weggi sedda küil (tehha) woip.*
Da doch CHRistus saget : Das ist mein Leib und Bluht / auch dessen Gewalt und Kraft solches wohl vermag. (Bl 1662: 115)

Helle tekstis esineb *wohl* enamasti värvingupartikli funktsioonis: rõhutatatakse, et kõneleja on veendunud kõnealuse teema õigsuses või peab seda väga tõenäoliseks. Helle kasutab eesti keeles mittetemporaalses tähenduses partikleid *siis* (21), *kül* ning *küllab* (22).

(21) *Et palluge Jummalat, öppige ja kuulge temma sanna, ja ärge torkuge pattudega Jummalat wasto; ehk teie siis woiksite ka sedda usko sada. Ey , bittet GOTT , lernet und höret sein Wort , und strebet nicht wider GOTT mit euren Sünden; so würdet ihr wol auch den Glauben überkommen.* (Helle 1732: 378)

(22) **Küllab** *se teäta, et tö ei löppe ellades perrest ärra, ommeti on hinge murre keige üllem tö. Das weiß man wol, daß es im Hause niemaln an Arbeit fehlt, indessen bleibt die wichtigste Sorge immer für die Seele.* (AzES 1732: 375)

Umbes kolmandikul esinemisjuhtudest on Hellel saksakeelne *wohl* ka vasteta jäänud. Võrreldes Blumega puudub Helle tekstis adverb *hehste* (omadussõna *heh*), värvingupartikli tõlkimisel esineb *kül* või on partikkel vasteta jäänud (vt tabel 5 ja näide 23).

TABEL 5. Saksakeelse partikli *wohl* vasted eesti keeles (Blume ja Helle tekstide võrdlus)

Tekst	<i>wol/hehsti</i> (<i>heh</i>)	<i>wol/kül</i> <i>öiete</i>	<i>wol/kühl</i> (<i>kül</i> , <i>küllab</i>)	<i>wol/-</i>	<i>wol/siis</i>
Blume (kokku 8)	4 (50 %)	–	4 (50%)	–	–
Helle (kokku 49)	–	1 (2%)	29 (59%)	17 (35%)	2 (4%)

(23) *Ei ka, temmal on sant pea. Auch wol nicht, sie hat einen stumpfen Kopf.* (AzES 1732: 78)

Tuleb siiski silmas pidada, et analüüsi aluseks võetud Helle “Anweisung” on oluliselt lühem Stahli materjalidest.

Kõigis analüüsitud tekstides on saksakeelse värvingupartikli *wohl* vastena eesti keeles kasutatud partiklit *küll*. Julius Mägiste (2000) andmetel võib oletada et eestikeelne *küll* on läänemeresoome päritolu adverb tähenduses 'ohtralt', 'piisavalt', mis oli aluseks värvingupartikli *küll* kujunemisele sarnaselt saksakeelse partikliga *wohl*. Ilmselt on siin tegu kasutusmalli kopeerimisega. Ka kahe teisegi eestikeelse partikli *hästi* ja *õieti* partiklistumist on ilmselt toetatud saksa keel.

4.3. Partikkel *ja*

Partikli *ja* kasutamisest annab ettekujutuse näide (24). Partikkel *jo*, millest on kaasaegses kõnepruugis saanud peamine saksakeelse partikli *doch* vaste eesti keeles, väljendab ühist teadmist, kinnituse otsimist, ka reaktsiooni eelnevale lausungile (vrd Kärk 2010a). Kõneleja on veendunud öeldava õigsuses (antud juhul selles, et kui kuulaja kristlikke eluviise ei järgi, tabab teda õnnetus) ja püüab ka kuulajat seda uskuma panna.

(24) *Se pahandus peap jo tullemä / doch hedda ninck waiw sel Jnnimessel / kenne lebbi pahandus tullep : Erranis eth meije temma kinni hackame / temma piddame / ninck temma sisse üsckume / eth ep meije hebbex sahme.*

Es muß Ja Ergerniß kommen / doch wehe dem Menschen / durch welchen Ergerniß kommet : Sondern das wir jhn ergreifen / vns an jhn Rom . 10 . 11 . halten / vnd gläuben / damit wir nicht zu schanden werden. (HH 1641: 104)

Arvo Laanesti andmetel on sidesõna *ja* eesti keeles germaani laen (Laanest 1981: 292). Saksa keeles saab partikkel *ja* esineda vähemalt viies funktsioonis:

- 1) vastuse- ja nõustumist väljendava partiklina;
- 2) ühise teadmise, evidentsuse signaliseerijana;
- 3) üllatuse väljendajana;
- 4) emfaatilise partiklina nt käsklausetes (Fritz 2005: 218);
- 5) tähenduses 'isegi' fokuseeriva partiklina nimisõnafraasi, verbi või adjektiiviga ees (Helbig 1994: 169).

Gerd Fritzi (2005: 219–225) andmetel on *ja* vastusepartiklina olemas juba vanaülemsaksa keeles (600–1100), esinedes kõigis germaani keeltes. Partikli *ja* kasutamine on mitmekesine. Näiteks võis lausealguseline *ja* olla vokatiivses tähenduses vaadeldav vastena ladina keele *o*-le (*Ja du truhten / Oh du Herr / ‘O Jumal’*); partiklit *ja* kasutati intensiivistavas funktsioonis (*Ja unio henig taz uuas / Ja, wie schrecklich war das / ‘Ja kui kohutav see oli’*) ning ühise teadmise tähistajana; lisaks nimetatutele esines *ja* ka vastusepartiklina. Keskülemsaksa keeles (1100–1350) lisandub partiklile *ja* veel vähemalt üks kasutusviis – ülivõrde tähistajana kindla fraasi ees. Seega võib rääkida intensiivistava ja fokuseeriva partikli funktsioonist (*er ist heilig / ja der aller heiligest* ‘ta on püha/isegi kõige püham’³). Kuigi semantiliselt esines nii vana- kui ka keskülemsaksa keeles tänaste värvingupartiklitega sarnaseid kasutusviise, võib alles alates 16. sajandist täheldada värvingupartiklile tüüpilist esinemist lause keskel. Mil viisil ja põhjusel värvingupartikkel lause keskele liikus, ei ole teada. Fritz rõhutab värvingupartiklite *ja* ning *doch* vastupidist ajalugu ja eeldab värvingupartikli funktsiooni ülekandumist partiklilt *doch* partiklile *ja*:

Die Partikeln *ja* und *doch*, die in ihren Verwendungen als Dialogpartikel und Modalpartikel heute eng verwandt sind, haben interessanterweise gerade in diesen Verwendungsweisen eine gegenläufige Geschichte. *Doch* zeigt schon im Althochdeutschen eine Verwendung, die zumindest eng mit heutiger Modalpartikelverwendung verwandt ist. Da es für andere Partikel diese Verwendungen erst später gibt, kann *doch* als der frühe Prototyp der Modalpartikelverwendung gelten, der als Präzedenz für Modalpartikelverwendungen anderer Partikel, z.B. von *ja* dienen konnte. (Fritz 2005: 233)

Pöördume taas Stahlil partiklikasutuse juurde (saksakeelse partikli *ja* vasted eesti keeles on koondatud tabelisse 6).

Stahlil esineb partikkel *ja* vastusepartikli (näide 25) ja lausealguselise partiklina (26) paralleelselt mõlemas keeles. Sidesõnana, saksakeelse

³ Autori tõlked.

und vastena kasutab Stahl eesti keeles sõna *ninck*. Lausealguselisel *ja*-l võiks olla mitu tähendust. Kuna kirjavahemärke ei kasutatud, siis eraldas lausealguline *ja* mõtteid ning kandis lisaks religioosetes tekstides tänaseni säilinud tähendust 'amen, ehk nii see on, see on tõde'. Ainult ühel korral kasutab Stahl saksakeelse partikli *ja* vastena eesti keeles *töddest*, *töddest* (27).

(25) *On sulle nüdt se mehl / ninck mötte / sihs ütle: **Ja** / Jumala nimmet.
Jst nu das ewer Will vnd meinung / so sprechet: **Ja**.* (HH 1632: 31)

(26) ***Ja** minna Vsckun / miña ollē üx pattune Jnnimeñe.
Ja ich glaube es / ich bin ein Sünder.* (HH 1632: 11)

(27) --- *meije peame kindlast usckma / eth se Jssa Taiwas meije palwe heldest on wasto wotnut / ninck kuhlnut: Sest tema issi on meile kescknut palluma / ninck towotanut / eth tem~a meid tahap kuhlma / Amen / Amen / se on / **töddest** / **töddest** / se peap ninda sündima.
--- *wir sollen gewiß seyn / der Vater im Himmel habe vnsere bitte gnädiglich angenommen / vnd erhöret: Denn er selber hat vns geboten zu beten / vnd verheissen / daß er vns wolle erhören / Amen / Amen / das heist / **ja** / **ja** / es sol also geschehen.* (LS 1641: 497)*

Värvingupartikkel *ja* on Stahli kirjapandus kas ilma eestikeelse vasteta (28) või esineb eesti keeles värvingupartikkel *jo* (29).

(28) *Sinna ollet münd errn lunnastanut pattust / surmast / kurratist / ninck pörgkust / omma werre kahs münd maxnut / sedda minna kindlast ussun / minck perrast peaxin minna sihs hend heitma / se surma / ninck pörgko seltzi ehs / eth münna sünno pehl lotan / ollen minna üx önnis laps.*

*Du hast mich **ja** erlöset / von Todt / Sünd / Teuffel vnd Höll : Es hat dein Blut gekostet / drauff ich mein Hoffnung stell / warumb solt mir den grawen / fürm Todt vnd höllischen gsind / weil ich auff dich thu bawen / bin ich en selig Kind.* (HH 1637: 152)

(29) *Minna pallun sünd / sinna wegkiw üllewoija keickest Wainlasest / eth sinna **jo** tahat / keick Jnnimesset peawat önsax sahma / sinna tahaxit*

Armo andma / ninda kudt minna ristitut ollen / eth minna kahs ninda ussun / ninck lebbi se Vscko se igkawesse Ello sahn.

*Jch bitte dich / du mächtiger Vberwinder aller Feinde / weil du **ja** wilt / alle Menschen sollen selig werden / du wollest Gnade geben / wie ich getaufft bin / daß ich auch also gläube / vnd durch den Glauben das ewige Leben erlange. (LS 1641: 532)*

Blume kasutab mõlemas keeles partiklit *ja* nii lausealguselise kui värvingupartiklina, kuigi mõnel juhul esineb ka eestikeelne partikkel *jo* (30).

- (30) *Seperrast on **jo** meije Kohus Jummal Sanna nink Catechismusse jerrel nende pehle Kochto moistma oppeda / kennelle öike JUmml on nink temma Nimmi öikest prukiwat nink kumbat sedda mitte teggewat. Darum will uns **ja** gebüren nach Gottes Wort nndden Catechismus / di jenigen urteilen zu lernen / welche den rechten GOTT haben und seinen Namen recht brauchen und welche solches nicht tuhn. (Bl 1662: 107)*

Muutus toimub taas Helle tekstis, kes eristab ühendavat sidesõna *ja* ja kasutab lause alguses jaatussõna *jah* (31). Lausealguseline *ja* jääb eesti keeles vasteta (32).

- (31) ***Jah** rahwas! olleks teil se öige usk, siis teie olleksite öiged ristiinnimesed; sest se teeb meie süddame puhtaks, parrandab sedda, sullatab sedda ueste ümber, annab meile ue mele, ue moistusse, **ja** teeb meid ueks lomaks. **Ja**, lieben Leute, hättet ihr den Glauben, so wäret ihr auch wahre Christen, denn derselbe macht unser Hertz rein, bessert es, schmelzet es von neuen um, giebt uns einen neuen Sinn, neuen Verstand, **und** macht uns zu neuen Creaturen. (AzES 1732: 378)*

- (32) *Isse luggu on nendega. **Ja** das ist gantz ein anders mit ihnen. (AzES 1732: 380)*

Lausesisesel partikli funktsioonis *ja* kasutamisel ei saa eesti keeles välja tuua reeglipära, sest Helle jätab partikli lihtsalt kasutamata (33) või kasutab partikleid *kül* (34), *küllab* (35) ning *jo* (36).

- (33) Üks keik, kus nemmad söwad, koddõ ehk wõljas.
Das ist ja gleich viel, wo sie essen, zu Huasz oder anderswo. (AzES 1732:380)
- (34) Kes sedda öölnud? Ei teie küil pole ellades sedda minno suust kuulnud, ei ei pea tööd teggema.
Wer hat das gesagt? Ihr habts ja auch niemaln von mir gehört, daß man nicht arbeiten solle. (AzES 1732: 376)
- (35) Küllab siis otse mönnusad sannad saab selle ue Testamenti ramato sees luggeda.
Solchergestalt wird man ja recht köstl. Worte in dem Neuen Testament zu lesen bekommen. (AzES 1732: 386)
- (36) Kas siis södima teid ka petnud? Se annab jo ikka häid linno.
Hat denn das Dresch-Land euch auch betrogen, das pfleget ja immer guten Flachs zu geben. (AzES 1732: 389)

Märkimisväärsete erinevustena tuleb Helle kirjasõnas esile tõsta üleminekut sidesõna *ja* kasutamisele sidesõna *ning* asemel ja lausealgu- selise, eraldava, esiletõstva partikli *ja* kasutamise olulist vähenemist. Käesoleva uurimuse põhiteemaks olewat värvingupartiklit *ja* kasutab Helle saksa keeles vähe, eesti keeles on täheldatav erinevate omakeelsete vastete kasutamine. Kui Stahl ja Blume värvingupartiklid olid saksa- ja eestikeelses lauses süntaktiliselt enamjaolt samas positsioonis, siis Helle lausestus on oodatult vabam ja eestipärasem.

Lõpetuseks kõrvalepõikena Helle kiidusõnad omaaegse nooruse aadressil, kes lugeda mõistab ja ei pea mitte “nagu puuklots” raamatuta kirikus seisma (37). Tegu on ilmeka näitega sellest, et noored omandasid saksapärasema kirjakeele ja see levis.

- (37) Küil nääksime, agga ei woi parrata; meil on küil halle meel nähha kirri- kus, et norel rahwal igga ühhel ramat käes, ja meie seisame kui wannad pu-kandid.
Freylich mögte man es wol wünschen, allein es steht nicht mehr zu ändern; unser Hertz wird in der Kirchen mannichmal bewegt, wenn wir sehen die Jugend, wie ein jeglicher sein Buch in der Hand hat, und wir stehen da als alte Klötze. (AzES 1732: 383)

TABEL 6. Saksakeelse partikli ja vasted eesti keeles

Tekst	ja/ja vastuse- partikkel	ja/ja lause- alguseline	ja/- lause- alguseline	ja/jo värvingu- partikkel	ja/- värvingu- partikkel	ja/ töddest v küil	Määratle- mata
“Hand- und Haußbuch” (kokku 73)	6 (8%)	34 (47%)	-	7 (10%)	21 (29%)	1 (1%) (töddest)	4 (5%)
“Leyen Spiegel” (kokku 146)	4 (3%)	82 (56%)	-	35 (24%)	14 (10%)	1 (1%) (töddest)	10 (7%)
Blume (kokku 19)	1 (5 %)	13 (68%)	-	4 (21%)	1 (5%)	-	-
Helle (kokku 27)	2 (7%)	7 (26%) (jah)	10 (37%)	1 (4%)	4 (15%)	3 (11%) (küil)	-

5. Kokkuvõtteks

17.–18. sajandi eesti-saksa paralleeltekstide võrdlemine partiklikasutuse seisukohast lubab teha mitmeid oletusi (värvingu)partiklite väljakujunemise, kasutusvõimaluste ja sõnalaenude kohta. Siinne uurimus keskendus kolme saksakeelse partikli *doch*, *wohl* ning *ja* kasutamise võrdlusele nende eestikeelsete ekvivalentidega .

Vanemates, 17. sajandist pärit Stahli ja Blume tekstides kasutatakse valdavalt saksakeelsete värvingupartiklite vastetena eestikeelseid partikleid samas lausepositsioonis, erandina tuleb esile tuua saksakeelse värvingupartikli *doch* kasutamist 17. sajandi eesti kirjakeeles. Vaatamata ohtrale kasutamisele ei ole *doch* muutunud laensõnaks, kuna hilisemates kirjalikes allikates, sh murdesõnavaras, saksakeelne partikkel *doch* puudub. Partikli *doch* vastetena oli vanemas eesti kirjakeeles kasutusel *doch*, *siiski*, *ometi*, *õieti*, partikli *wohl* vastetena *kül*, *küllab* ning partikli *ja* vastetena eestikeelset partiklit *jo*, mis lubab oletada, et nimetatud partiklid olid eesti keeles kasutusel. Vastete olemasolu saksakeelsetele partiklitele annab ühest küljest tunnistust sellest, et tolleaegsed kirjamehed pidasid värvingupartiklite tõlkimist oluliseks, mis omakorda avaldas mõju partiklite kasutamisele eesti keeles. Vaatamata Helle 18. sajandist pärit tekstide eestipärasemale süntaksile on partiklid eesti keeles valdavalt jäänud samaks.

Kokkuvõtteks võib väita, et värvingupartiklid on omakeelsed, kuid nende kasutamisel on ilmselt tegemist malli kopeerimisega, saksakeelse partiklikasutuse ülekandmisega eesti keelde.

Etümoloogiliselt on saksa keeles analüüsitud partiklitest vaid *doch* olnud kasutusel värvingupartiklina enne aastat 1600 ning tõenäoliselt olnud edaspidi malliks peamiselt adverbide kasutuselevõtul värvingupartikli funktsioonis. Eesti keeles võib nii mõnegi partikli puhul täheldada sarnast kujunemislugu. Partiklipaari *wohl* – *kül* võrdlemine lubab oletada, et sarnaselt saksakeelse adverbi *wohl* lisafunktsiooni tekkimisele värvingupartiklina, on ka eestikeelne partikkel *kül* kujunenud kommunikatiivsel tasandil adverbi ‘küllalt’, ‘piisavalt’ erifunktsiooniks. Sarnaselt

partiklile *doch* ei ole aset leidnud otsest laenamist, küll aga on märke saksa keelele omase kasutuse kopeerimisest.

Kõige huvitavama arengulooga kolmest vaatluse alla võetud partiklist on saksa keele partikkel *ja*, mille oluliseks semantiliseks komponendiks on 'ühine teadmine'. Siinkohal on Stahl osanud kasutada nüüdseks murdelist partiklit *jo (ju)*, mis on ilmselt kujunenud adverbi *juba, ju* erifunktsiooniks. Võib oletada, et ka sõnade *hästi, õieti, tõesti* partiklistumisele on saksa keel kaasa aidanud.

17.–18. saj eesti kirjakeeles on saksakeelsete partiklite *doch, wohl* ning *ja* vasted järgmised:

- *doch* – *doch, sihskit, sihski, ommeti, kül*;
- *wohl* – *hehste, heste, kül, kühl, küllab, öigkest, önis, öiete*;
- *ja* – *ja, jo, kül, töddest*.

Analüüsitud tekstide põhjal võib väita, et (värvingu)partiklid on omakeelsed, kuid nende kasutamisel on eeskujuks olnud saksa keel.

Tänu sõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusfondi grantid nr 8304 "Baltisaksa kultuuritekstid ja (post)koloniaalne diskursus", nr 7824 "Kultuurikontaktid ja autobiograafiline diskursus 17. sajandil" ja nr 9026 "Kultuurikontaktid ja nende kajastamine varase uusaja (oma)eluloolistes tekstides". Autor on tänulik kahele anonüümsele retsensendile põhjalike kommentaaride eest.

Kirjandus

- DUDEN 4. 1966, 2009. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim.
- DUDEN 7. 1989. Das Herkunftswörterbuch. Mannheim. Eisenberg, Peter 1985. Grundriß der deutschen Grammatik. 3., überarbeitete Auflage. Stuttgart Weimar: Metzler.
- EKSS = Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat. www.eki.ee/dict.ekss (18.07.2012).
- Fritz, Gerd 2005. Einführung in die historische Semantik. Tübingen: Niemeyer.
- Habicht, Külli 2009. Heinrich Stahli eripärased modaaladverbid. – Keel ja Kirjandus 8–9, 608–619.

- Helbig, Gerhard 1994. Lexikon deutscher Partikeln. Leipzig: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard, Joachim Buscha 1996, 2001. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig: Langenscheidt.
- Helle, Anton Thor 2006. Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Saksa keelest tõlkinud ja järelsõna kirjutanud Annika Kilgi ja Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld (Toim.). Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 45–66.
- Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisse eesti keelde. IV Suulise kõne erisõnavara. III partiklid. – Akadeemia 8, 1772–1806.
- Hennoste, Tiit 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. – R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim (Toim.). Teoreetiline keeleteadus Eestis. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikool, 56–73.
- Hentschel, Elke 1986. Funktion und Geschichte deutscher Partikeln. Ja, doch, halt und eben. Tübingen: Niemeyer.
- Hentschel, Elke, Harald Weydt 1994. Handbuch der deutschen Grammatik. 2. Auflage. Berlin: Walter de Gruyter.
- Karsten, Rinas 2007. Tschechische Abtönungspartikel – Entlehnung aus dem Deutschen oder autochthone Entwicklungen? – Brücken – Germanistisches Jahrbuch Tschechien–Slowakei 15, 389–404.
- Kärk, Janika 2010a. Funktionen von Abtönungspartikeln. Die Partikel *doch* und ihre Entsprechungen in der estnischen Sprache. – Triangulum. Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen, 97–109.
- Kärk, Janika 2010b. Värvingupartiklid eesti- ja saksakeelsetes küsilausestes. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 6, 121–134. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa6.08>
- Kärnä, Aino 2005. Ein altes Problem: Partikeln in der Grammatik – ja, aber wie? – Linguistik online 22, 1/05. http://www.linguistik-online.de/22_05/kaer-nae.html (18.07.2012).
- Laanekask, Heli 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laanest, Arvo 1981. Einführung in die ostseefinnische Sprachen. Hamburg: Buske Verlag.
- Lill, Anne 1988. Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. – Keel ja Kirjandus 2, 90–102.

- Lotman, Piret 2010. Heinrich Stahli pastoraalne tegevus Rootsi Läänemere provintside 17. sajandi esimesel poolel. *Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis* 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lütten, Jutta 1979. Die Rolle der Partikeln 'doch', 'eben' und 'ja' als Konsensus-Konstitutiva in gesprochener Sprache. – H. Weydt (Hrsg.). *Die Partikeln der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter, 30–38.
- Mägiste, Julius 2000. *Estnisches Etymologisches Wörterbuch IV*. 2. Auflage. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Ross, Kristiina 2008. Joobelist ja juubelist – Anton Thor Helle 325. – Keel ja Kirjandus 10, 753–759.
- Ormelius-Sandblom, Elisabet 1997. *Die Modalpartikeln ja, doch und schon. Zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik*. Stockholm: Almqvist & Wisell.
- Thurmair, Maria 1989. *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen: Niemeyer.
- Weydt, Harald 1979. Partikelanalyse und Wortfedmethode: doch, immerhin, jedenfalls, schließlich, wenigstens. – H. Weydt (Hrsg.). *Die Partikeln der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter, 395–413.

Janika Kärk

Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut

Narva mnt 25

10120 Tallinn, Estonia

janika.kark@mail.ee

About the development of modal particles: Estonian equivalents of German particles *doch*, *wohl* and *ja*

JANIK A KÄRK

Tallinn University

The comparison of Estonian and German parallel texts from the 17th and 18th centuries with a view to exploring the use of particle words enables us to make several assumptions about the formation, deployment and borrowing of (flavouring) particles as a word class. This research will focus on the comparison of the German particles *ja*, *doch* and *wohl* with their Estonian equivalents in the works of Heinrich Stahl, Christoph Blume and Anton Thor Helle. Of these particles, only *doch* was used in German as a modal particle before the year 1600, and it probably influenced the further introduction of (mainly) adverbs in modal particle function. Although the use of the German particle *doch* in Estonian language texts was common in the older texts of Stahl and Blume dating from the 17th century, we may also find a few Estonian equivalents like *siiski*, *ometi*, *õieti*, allowing to assume that these particles were used in Estonian. It seems that the German *doch* had no direct impact on the use of particles in Estonian, proved by the fact that a hundred years later Helle gave up using the particle *doch* in his Estonian texts. Rather, it may have been common practice to transfer German particle usages into Estonian. However, Stahl, Blume and Helle could not find an Estonian equivalent for one specific shade of the particle *doch*, namely common or shared knowledge, although all of them must have known the particle *jo*, which was used in the abovementioned meaning as an equivalent of the German particle *ja*. Of the three particles under discussion, the most interesting is the development of the German particle *ja*, whose important semantic component is again common knowledge. In that case Stahl knew how to use the currently dialectal particle *jo* (*ju*), which had obviously assumed a special function of the adverb *juba*, *ju*. Hence, based on the current research, we may presume that the existence of (modal) particles in Estonian is an inherent quality of the Estonian language.

Keywords: German influence on the Estonian language; loan words; modal particles; Estonian; German